

CONCLUSIE: EEN HEIDENS KARWEI

In augustus 1998 trad het tweede kabinet-Kok aan. Het steunde op dezelfde coalitiesamenstelling als zijn voorganger. De verkiezingsuitslag gaf daar aanleiding toe. Het paarse verbond van de drie coalitiepartijen PvdA, vvd en D66 boekte bij de verkiezingen van mei 1998 een bescheiden overwinning op de oppositie. Tezamen haalden de drie partijen drie zetels meer dan in mei 1994.

De start van de tweede paarse ploeg vond in een optimistische stemming plaats. Nieuwe ministers formuleerden de gebruikelijke goede voornemens. De economische hoogconjunctuur die het eerste kabinet-Kok had begeleid, bepaalde de sfeer tijdens de regeringsverklaring. De coalitie-partners maakten mild ruzie over de besteding van eventuele financiële meevallers.

Al snel daarna ging het mis. Het kabinet maakte een vliegende start, maar op een heel andere manier dan het gehoopt had. Tegenvallende cijfers omtrent de economische vooruitzichten, affaires over verkeerde informatieverstrekking aan het parlement, ruzietjes in de coalitie – snel minder mild –, ze ontrolden zich in een hoog tempo.

De economische crisis in Azië, die zich al in 1997 had gemanifesteerd, kroop dichterbij, en drukte niet alleen de economische prognoses. De koersen op de beurzen, jarenlang reden voor een hallelujastemming, begonnen ook weg te zakken. Het 'behoedzame scenario' van gemiddeld twee procent groei dat het nieuwe kabinet in het regeerakkoord had opgenomen, veranderde in het 'plafond-scenario'.

Kwesties die in de verkiezingsstrijd niet of nauwelijks een rol hadden gespeeld, zoals de toestroom van asielzoekers, of de uitbreiding van Schiphol, domineerden in het najaar van 1998 plotsklaps de politieke agenda. De toestroom van vluchtelingen was

groter dan gedacht. Het vorige kabinet bleek te optimistisch te zijn geweest over effecten van de groei van de luchtvaart op het milieu. De pretcoalitie van Paars I ontwaakte ruw uit haar dromen.

De plotselinge problemen werden toegeschreven aan onvoorziene ontwikkelingen en uitstel-operaties. Maar was er niet meer aan de hand? Het optimisme dat Paars I kenmerkte, werd misschien niet alleen veroorzaakt door de economische groeicijfers. Wellicht kwam het ook voort uit een gevoel van onoverwinnelijkheid, van onkwetsbaarheid dat had kunnen ontstaan doordat paars weinig tegenspel had gehad.

De PvdA-politicus Ed. van Thijn, auteur van een aantal beschouwingen over de democratie, stelt: 'Paars II werd geconfronteerd met de prijs die de democratie voor een gebrekkige oppositie moet betalen. De steeds nieuwe affaires, het gebrekkige dualisme tussen kabinet en Kamer, de sorry-democratie, de foute informatievoorziening aan het parlement, paars kon er steeds weer mee weggkomen, mede omdat er van de oppositie geen enkele dreiging uitging.'

Hanja Majj-Weggen, oud-minister, Euro-parlementariër voor het CDA en liefhebster van de Britse manier van oppositie-bedrijven, legt eenzelfde soort verband: 'Tussen 1994 en 1998 straalde de CDA-fractie helemaal niet het gevoel uit: goed dat er oppositie is, mooi dat wij die taak mogen vervullen. Er is daardoor een proces van verloederding op gang gekomen. Minister Jorritsma ging jokken over Schiphol. Ze gaf het parlement verkeerde prognoses. De ambtenaren verloederden mee. De democratie heeft daarom een sterke oppositie nodig.'

Ook de politicoloog Daalder stelde al in 1966 aan het slot van zijn bijdrage aan een internationale bundel beschouwingen over oppositie: 'De afwezigheid van een echte oppositie verzwakt potentieel elke regering. Een sterke oppositie kan een regering sterk maken, wanneer ze het vertrouwen van de burger vergroot dat de regering een waakzaam oog kan verdragen [...].'²¹

Het blijven aannames. Te bewijzen valt er niets. Maar als we democratie mogen opvatten als een kwestie van georganiseerd wantrouwen, en ervan uitgaan dat niet alleen het parlement, maar ook de oppositie daarbinnen een bijzondere taak heeft bij de controle

van de macht, dan valt er zeker iets voor de benadering van Van Thijn, Maij en Daalder te zeggen.

Het aardige ervan is dat hun conclusie een bewering uit 1994 op haar kop zet. Toen werd, met name door leden van D66, gesteld dat het goed voor de democratie zou zijn als het CDA eindelijk in de oppositie terecht zou komen. De oppositie van het CDA heeft de democratie juist geen goed gedaan, omdat ze niet uit de verf kwam, en ook na de verkiezingen van mei 1998 betrekkelijk tandoel bleef.

Te vaak is de oorzaak van de mislukking van paars als democratische vernieuwing bij het functioneren van de coalitie zelf gezocht. Ook het functioneren van de oppositie speelt daarbij een rol. We hebben proberen duidelijk te maken dat die van het CDA tussen 1994 en 1998 in uiterst moeilijke omstandigheden gestalte moest krijgen, en niet eenvoudigweg kan worden verklaard uit een economische hoogconjunctuur of een vermeende bestuurlijke mentaliteit.

De geschiedenis bood het CDA hulp noch houvast. Er was enige ervaring met de oppositie opgedaan, ja zeker, maar die was na 1994 onbruikbaar. Dat kwam niet alleen door de specifieke historische omstandigheden. De christelijke politiek leek in de oppositie met een maatprobleem te worstelen. De ene keer was ze te zwaar, de andere keer te licht. De zware paukenslagen van Schouten, Gerbrandy en andere antirevolutionairen vlak na de oorlog, het scherpen met noties als protestantse en katholieke 'grondtonen', ze pasten niet bij de Nederlandse oppositie-cultuur. De andere oppositie-ervaring, die van Kruisinga tegen het kabinet-Den Uyl, was juist weer te licht, te opportunistisch van karakter om iets mee aan te kunnen vangen.

Ook de directe voorgeschiedenis van de oppositierol vanaf 1994 bood weinig soelaas. Integendeel, de manier waarop het CDA in 1994 in de oppositie was terechtgekomen, bood geen basis voor een krachtige tegenbeweging tegen het nieuwe, paarse bestand. De basis van de christen-democratie als maatschappelijke beweging was aangetast door de secularisering en uiteenlopende fasen van emancipatie van verschillende maatschappelijke sectoren.

Het fundament van het CDA als bestuurderspartij had schade geleden door de professionalisering en technocratisering van het

openbaar bestuur. En het gezag van de fractie was ondermijnd door een verschraling van de parlementaire traditie in het algemeen, en binnen de christen-democratie in het bijzonder.

Eenmaal in de oppositie aanbeland, moest de fractie vijf bierkaaien tegelijk bevechten. Een bestuurlijke achterban die de nieuwe verhoudingen niet overzag. Een partijkader dat zich bevrijd voelde van een loden last uit het verleden. Een partijbestuur dat een eigen vernieuwingsagenda had. Een coalitie die vastbesloten was zonder het CDA het land te gaan besturen. En ten slotte bevocht de fractie zichzelf.

Veel van deze problemen waren van voorbijgaande aard. De ergste botsingen tussen fractie en partij gingen voorbij. Beide raakten enigszins gewend aan de nieuwe verhoudingen en aan het nieuwe soortelijk gewicht van de christen-democratie in de Nederlandse politiek, waarbij het CDA letterlijk een C-organisatie was geworden. Van veel beginnersfouten werd geleerd. Dat maakte een minder krampachtige, en ontspannener controle op de macht mogelijk.

Tegelijkertijd openbaarden zich een aantal factoren die de oppositie van het CDA ook op langere termijn bemoeilijkten. Ze hangen samen met het soort staatsopvattingen en politieke ideeën dat de christen-democratie eigen is.

De oppositieperiode tussen 1994 en 1998 wierp een nieuw licht op het functioneren van het CDA als politieke partij. Voor 1994 was een veel gehoorde stelling dat de christen-democratie alleen op macht uit was, geen eigen principes had, en voor zover ze die wel had, alleen maar als legitimatie van die macht gebruikte.

Ideeën over gespreide verantwoordelijkheid en de verantwoordelijke samenleving zouden alleen maar bedoeld zijn als dekmantel voor een nieuw corporatisme. Ethische principes ten aanzien van vragen van leven en dood (euthanasie, abortus) werden ingeleverd om aan de macht te blijven, zoals bijvoorbeeld Abraham de Swaan in 1991 had gesteld.

Ongetwijfeld zal dat in het verleden zeer vaak gebeurd en zo bedoeld zijn. Interessanter was dat de oppositie na 1994 nog iets anders liet zien. De CDA-fractie ging gewoon door met het formuleren van hetzelfde soort ideeën en idealen. Het CDA bleef zichzelf als 'partij van de samenleving' omschrijven, gericht op het burger-

initiatief van de *civil society*. De gerichtheid op het middenveld, al gebleken bij vrijwilligers als Gerrit van den Berg, bleef onderdeel van de CDA-psychologie: bij zittende Kamerleden als Bremmer en Van der Heijden, bij nieuwe aanwas zoals De Milliano, maar ook bij bestuurders aan de basis zoals de Nederweertse afdelingsvoorzitter Voncken-Janssen.

Dat druiste echter in tegen het belang van het CDA als oppositiepartij. Die moet het juist, veel meer dan een regeringsfractie, van parlementaire initiatieven hebben. De fractieleiders Heerma en De Hoop Scheffer kwamen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld concurrent GroenLinks, in een positie terecht van gasgeven en remmen tegelijk. In het enkele geval dat ze een politiek thema op de agenda zetten, werd voor de uitwerking doorverwezen naar de sociale partners. Het gezinsthema moest concrete zorg-voorstellen voor CAO's opleveren. De hervorming van de wao die het CDA in de herfst van 1998 voorstelde, diende door de sociale partners ter hand te worden genomen.

Het was een soort politiek dat in de oppositie slecht tot zijn recht kwam. Het CDA maakte zich afhankelijk van medewerking van organisaties die zich instinctief op de macht richtten, ook christelijke zoals het CNV. Die houding gaf de CDA-politici het gevoel alleen te worden gelaten en belangrijke informatie te missen. Hoewel de christen-democratie nog wijde vertakkingen had binnen het openbaar bestuur, waren contacten met sociale partners altijd van belang geweest voor de informatievoorziening van de parlementariërs. Die bron verschaalde tijdens de oppositieperiode.

De gerichtheid op initiatieven uit de samenleving leverde oppositiepartij CDA nog twee andere problemen op. Het raakte verstrikt in een debat over de vraag of nieuwe vormen van verzuiling zoals die van het Katholiek Verband van Maatschappelijke Organisaties (VKMO), bruikbaar waren als tegenwicht tegen de verzakelijking en individualisering.

Ten tweede durfde het CDA niet voluit te kiezen voor samenwerking met één type maatschappelijke organisatie. Associatie met de kerken zou de partij te veel een getuigenis-karakter geven en kiezers afstoten. Nauwe contacten met de milieubeweging stonden weer haaks op CDA-opvattingen over actuele milieukwesties zoals de uitbreiding van Schiphol.

Maar het waren juist deze twee maatschappelijke bewegingen die tussen 1994 en 1998 van zich lieten horen. GroenLinks, de andere belangrijke oppositiepartij, wist veel meer dan het CDA de maatschappelijke onvrede te verwoorden die zowel in kerkelijke als in milieu-kring klonk. Dat kwam niet alleen doordat er de nodige persoonlijke banden tussen de partij en de milieu-organisaties waren. Ook de inhoudelijke opvattingen over bijvoorbeeld sociale politiek en asielbeleid sloten beter op elkaar aan. De bewegingen in het middenveld tussen 1994 en 1998 gaven GroenLinks dynamiek, het CDA niet.

Het waren echter niet alleen de opvattingen over middenveld en maatschappelijke ordening die van de christelijke oppositie een heidens karwei maakten. Ook het type politieke ideeën van de partij bleek lastig bruikbaar in de oppositie.

De antithese van Abraham Kuyper, van zolder gehaald door CDA-ideologen als Van Gennip, was eigenlijk een paar maatjes te groot voor de Nederlandse oppositiecultuur. Zijn onderscheid tussen christelijke en 'paganistische' krachten was bovendien achterhaald. Beide groepen werkten sinds de oorlog meer of minder eendrachtig samen in kabinetten van gemengde samenstelling.

Daar kwam nog bij dat veel christen-democraten eigenlijk zelf ook niet meer in de antithese geloofden. Daarvoor zouden ze te veel teruggeworpen worden op hun wortels als christelijke partij. Men wil in de politiek, hoe moeizaam dat ook gaat, zo graag iets christelijks realiseren, en dat tegelijk zo algemeen mogelijk benoemen,' zoals de hervormde ethicus De Kruijf had geschreven.

De politieke praktijk van de oppositie tussen 1994 en 1998 gaf enkele voorbeelden van de problemen die dat veroorzaakte. Zodra het gezin, een in christelijke kring gekoesterde constructie, werd gelanceerd als politiek thema, verklaarden christen-democraten er haastig bij dat daarmee niet alleen man, vrouw en twee kinderen werden bedoeld, maar veel meer samenlevingsvormen. Daarmee ontviel het thema politieke scherpte, en werd het kwetsbaar voor onvriendelijke overnames door regeringsfracties, maar zeker ook door concurrerende oppositiefracties als GroenLinks. Dat de ene bloedgroep (KVP) warmere gevoelens over het gezin koesterde dan

de andere (ARP), versterkte het probleem alleen maar.

Nadat het CDA eerst de aanval had ingezet op de liberalisering van de winkeltijdenwet als voorbeeld van economisering van de samenleving, liep de aanval dood op eigen angsten dogmatisch en belerend over te komen. Het verkiezingsprogramma werd een flauw aftreksel van het idealisme van de initiatiefnemers van bijvoorbeeld de handtekeningactie tegen de 24-uurs-economie.

Al met al werd de oppositie een tamelijk ingewikkelde gymnastiekoefening, omdat het CDA in drie spagaten tegelijk belandde. Op het ene vlak moesten de benen verdeeld worden tussen een linkse en rechtse positie, op een ander vlak tussen een verzuilde en niet verzuilde, en op weer een ander vlak tussen een christelijk en niet-christelijke. En daarmee laten we de tegenstellingen tussen de bloedgroepen katholiek en protestant nog ongenoemd.

Enkele van deze zwaktes zouden misschien nog te maskeren zijn geweest, als de christen-democratie een sterke parlementaire fractie het veld in had kunnen sturen. Als het voorlieden had gehad met groot parlementair gezag en gedegen dossierkennis, maar ook met geestelijke en verbale overtuigingskracht. Daar ontbrak het tussen 1994 en 1998 – niet alleen toen trouwens – echter ten enenmale aan. Het wachten was op een nieuwe generatie volksvertegenwoordigers die in elk geval over de 'authenticiteit' beschikte waarnaar met name jongere christen-democraten verlangden.

Hoewel een recente internationale vergelijking van oppositiebewegingen ontbreekt, lijkt het erop dat de genoemde problemen van de Nederlandse christen-democratie tamelijk uniek zijn. Andere Europese landen met een substantiële christen-democratische stroming hebben een afwijkende politieke cultuur (België met de taalstrijd, de Noord-Zuid-tegenstelling in Italië), of een afwijkend karakter van de christelijke politiek (het open, minder sterke getuigenis-achtige karakter van de CDU in Duitsland).

Een ronde langs de top van het CDA levert dan ook een tamelijk somber beeld op van de inschattingen van de kansen van het CDA in de oppositie. De opmerkingen van CDA-leider De Hoop Scheffer en partijvoorzitter Helgers concentreren zich allang niet meer op het economisch succes van paars, de continuïteit van het beleid

van de kabinetten-Lubbers, of de onwennigheid met de oppositie, verklaringen die tussen 1994 en 1998 vaak zijn gegeven voor de haperende oppositie.

Hun commentaren richten zich meer op de plaats van het CDA in het politieke spectrum, en de aard van de christen-democratische politiek zelf.

De Hoop Scheffer zegt op de vraag of het CDA oppositie kan voeren: 'Ja, dat kunnen we, zij het dat wij, meer nog dan andere partijen, onze grootste kracht zullen blijven vinden in het besturen. Ik wil niet zover gaan als iemand die ik hoorde zeggen: het CDA is een regeringspartij in ruste. Maar oppositie voeren zit nu eenmaal niet in de genen, niet in het DNA van de partij. Onze oppositielijn is uiteraard het verwoorden van maatschappelijke onvrede en het hard aanpakken van politiek broddelwerk. We gaan ons daarbij echter niet overschreeuwen. Dat zou onze geloofwaardigheid aantasten.'

De plaats van het CDA in het politieke krachtenveld legt de partij in de oppositie een belangrijke beperking op, vindt De Hoop Scheffer. 'De links-rechts-as in de politiek wordt door de kiezer als een hele sterke gepercipieerd. Daardoor wordt het moeilijk ons eigen verhaal zichtbaar te maken. Ook de plaats die wij toekennen aan de initiatieven uit de samenleving maakt onze oppositie in het parlement er niet eenvoudiger op.'

Helgers, partijvoorzitter sinds 1995, heeft een nog somberder analyse. Oppositioneel materiaal heeft de christen-democratie genoeg in huis, zo stelt hij. Maar het is onbruikbaar in de parlementaire oppositie.

'In theorie kunnen we oppositie voeren, in de praktijk nauwelijks,' zo zegt hij. 'Onze historie laat zien dat we het kunnen. Ruim een eeuw geleden, toen het liberale regentendom oppermachtig was, zijn we zelf met die oppositie begonnen. We leverden toen fundamentele cultuurkritiek op de inrichting van de samenleving. Dat leidde tot succesvolle aanpassingen van het blote kapitalisme.'

Vervolgens werd het in mijn jeugd een vorm van maatschappijkritiek als je niet meer naar de kerk ging. Nu is het inmiddels een vorm van cultuurkritiek als je dat wel doet. De cirkel lijkt na 100 jaar dan ook weer rond. Daarom is het CDA bij uitstek opnieuw in staat die fundamentele kritiek te verwoorden.

Maar dat is de theorie. In de praktijk is het voor het CDA heel erg moeilijk die fundamentele kritiek om te zetten in parlementaire actie. Hoe wil je onze gedachten over de 24-uurs-economie vertalen in verzet tegen bijvoorbeeld de komst van Albert Heijn supermarkten naar Shell-stations, die een kaalslag in het kleinwinkelbedrijf op het platteland veroorzaken? Daarvoor moet je bestemmingsplannen veranderen, afspraken maken met gemeentebesturen, overleg voeren met organisaties van kleinwinkelbedrijven, enzovoorts. Daar kom je dan bovendien vaak ook nog eens wethouders of gedeputeerden uit de eigen achterban tegen die daar heel andere opvattingen over blijken te hebben. Ga daar maar eens aan staan.'

Wat verder uit het machtscentrum van de partij leeft echter het ongeduld. Zijn analyses als die van De Hoop Scheffer en Helgers niet te braaf, niet te pessimistisch? Getuigen ze niet van de noodzaak van het aantreden van een hele nieuwe generatie CDA-politici?

Ad Koppejan, oud-CDJA-voorman en medeoprichter van de Confrontatie-beweging, meent van wel. 'De beweging waaruit het CDA is voortgekomen was bij uitstek een oppositiebeweging. Nu, honderd jaar later zijn de ingrediënten voor een succesvolle oppositie weer volop aanwezig,' stelt hij. 'De vrije markt heerst als nooit tevoren. Hierdoor ontstaan nieuwe sociale vraagstukken rond zorg, gezin, werk en inkomen, vraagstukken die paars creëert en laat liggen. Het wachten is alleen op een nieuwe generatie politici binnen het CDA die hierin wel met overtuiging en durf, herkenbare keuzes maakt. Politieke leiders die met nieuw christelijk-sociaal elan mensen weten te inspireren en mobiliseren.'

Geïnteresseerde buitenstaanders ten slotte, zoals kardinaal Simonis, steunen deze activistische lijn, al zien ze meteen de beperkingen. Voor de aartsbisschop is niet eens zozeer van belang óf het CDA oppositie kan voeren. De partij móét oppositie voeren, juist gelet op haar christelijk karakter, zegt de aartsbisschop.

'Ik zie veel in de antithese. Juist in een steeds goddelozer wordende wereld hebben christenen de plicht te polariseren, en "niet gelijkvormig aan deze wereld" te worden zoals in *Romeinen XII* staat geschreven.' Daarbij gaat het Simonis niet alleen om het bewaken van de grenzen van het leven (abortus, euthanasie), maar ook

steeds meer om onderwerpen die te maken hebben met de duurzaamheid van de aarde. 'De vraag welke wereld wij willen nalaten voor onze kinderen, wordt steeds belangrijker,' aldus Simonis. De klemtoon binnen het CDA op matiging en zelfs een zekere soberheid juicht hij dan ook toe.

Maar daarmee beginnen ook tegelijkertijd de problemen van het CDA als oppositiepartij, erkent ook de kerkleider. De christen-democratie komt te vaak terecht bij de politiek van het opgeheven vingertje. "Hè get, daar heb je die christenen weer," is dan vaak de instinctieve reactie,' aldus Simonis. 'Zo'n benadering voelen veel kiezers als te confronterend, als een bedreiging van hun verworven autonomie. Met name oudere kiezers die zich in de jaren zestig hebben losgemaakt van geloof en Kerk, moeten daar niets van hebben.'

Daar komt nog bij dat de politieke waarden die de christen-democratie vanuit de oppositie probeert aan te dragen 'vaak weinig tastbaar en grijpbaar zijn', zegt Simonis. 'Des te belangrijker is het dat de CDA-politici die deze waarden naar voren brengen, zelf duidelijk laten blijken overtuigd te zijn van de betekenis ervan. Het geloof kan bergen verzetten.'

- 8 *NRC Handelsblad*, 15-2-1998.
- 9 *CDV*, 718198
- 10 *NOS-Journaal*, 17-3-1998.
- 11 *CDV*, 12/'95, p. 603-604.
- 12 *Preadviezen voor de jaarvergadering van de Koninklijke Nederlandse Vereniging voor de Staathuishoudkunde, 1995. Inkomensverdeling door activiteit, preadvies van drs. H. Wijffels*, p. 103 e.v.
- 13 *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden, aanzet tot een strategisch beraad binnen het CDA*, november 1995, p. 3.
- 14 Idem.
- 15 zie onder meer: Th. Wöltgens in de *Groene Amsterdammer*, 29-10-1997.
- 16 *Trouw*, 3-10-1998, ZenZ, p. 4.
- 17 *NRC Handelsblad*, 28-3-1996.
- 18 *CD/Aktueel*, 20-1-1996, p. 16.
- 19 *CDA-politici in functie. Handreiking*, juli 1992, p. 35.
- 20 *NRC Handelsblad, Zaterdags Bijvoegsel*, 4-10-1997, p. 1.
- 21 Idem.
- 22 Idem.
- 23 *HP/De Tijd*, 30-10-1998.
- 24 *Het Parool*, 5-7-1997.
- 25 *NRC Handelsblad*, 26-3-1997.

5 DOLENDE PELGRIMS IN HET MIDDENVELD

- 1 *Rapport Evaluatie-commissie*, p. 40.
- 2 Kroeger, p. 299.
- 3 *CDV*, 7/8/1994, p. 289.
- 4 *CNV-Opinie*, nr.2, 1997, p. 4.
- 5 *CDV* 12/'95, p. 565.
- 6 *NRC Handelsblad* 26-5-1995.
- 7 *NRC Handelsblad*, 10-2-1993.
- 8 *De Volkskrant*, 10-1-1997.
- 9 *De Volkskrant*, 23-12-1996.
- 10 Idem.
- 11 *Bestuursforum*, februari 1995, p. 51.
- 12 *Trouw*, 26-4-1997.
- 13 *NRC Handelsblad*, 15-5-1997.
- 14 *Trouw*, 18-9-1997.

CONCLUSIE: EEN HEIDENS KARWEI

- 1 Daalder, p. 236.